

FRANCESC FONTANELLA: UNA OBRA, UNA VIDA, UN TEMPS

Philologica: Sèrie Estudis, 1

Col·lecció dirigida per Albert Rossich

FRANCESC FONTANELLA: UNA OBRA, UNA VIDA, UN TEMPS

a cura de Pep Valsalobre i Gabriel Sansano

edicions vitella

Publicat per Edicions Vitel·la
Major, 8. 17141 Bellcaire d'Empordà
Tel. i Fax 00 34 972 76 59 13
gemma.garcia@edicionsvitella.com
www.edicionsvitella.com

Primera edició: octubre 2006

© dels textos 2006, els autors
© d'aquesta edició 2006, Edicions Vitel·la

Coberta de Marc Vicens
Maquetació: Karàcters, estudi de maquetació
Impressió: Agpograf impressors s.a.

ISBN: 84-935295-16
Dipòsit legal: GI-1096-2006

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públics.

TAULA

Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO, <i>Invitació a Francesc Fontanella</i>	7
Antoni SIMON I TARRÉS, <i>Catalunya o Portugal? El dilema dels dos fronts i el marquès de Villafranca</i>	13
Henry ETTINGHAUSEN, <i>Triomf i desastre: reportatges coetanis de la batalla de Montjuïc i del setge de Barcelona</i>	43
Òscar JANÉ, <i>L'elit catalana al Rosselló després de 1652: una generació d'adaptació</i>	65
Eulàlia MIRALLES, <i>La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)</i>	93
Francesc FELIU, <i>Mansana, temprana, eriso, i tots els altres mots "desconeguts": el problema dels castellanismes en la llengua literària de Fontanella</i>	125
Albert ROSSICH, <i>Notes sobre la transmissió textual de l'obra de Fontanella</i>	157
M. Àngels HERRERO HERRERO, <i>El ressò de la lírica de Garcilaso de la Vega en la poesia amorosa de Francesc Fontanella</i>	175
Montserrat BONAVENTURA I IVARS, <i>Imatges i paraules: el llenguatge mixt de la literatura emblemàtica en Francesc Fontanella. Un recorregut per la guerra, la pietat i la mort</i>	197
Giuseppe GRILLI, <i>Clarís, Home Politic (segons Francesc Fontanella)</i>	225
Joan ALEGRET, <i>El sonet «Tronc infeliç...»</i>	245

Jaume PÒRTULAS, <i>Tornarà la bella Astrea a les selves leltanes...</i>	255
Pep VALSALOBRE, <i>Mitologia burlesca, invenció barroca i catarsi: l'ànima frondosa de Fontanella o notes disperses a Lo Desengany</i>	281
Maria-Mercè MIRÓ, <i>Una farsa barroca: l'Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia, de Francesc Fontanella</i>	319
Albert MESTRES, <i>Projecte de posada en escena de la Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia de Francesc Fontanella</i>	341

INVITACIÓ A FRANCESC FONTANELLA

L'any 2003 l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC) celebrà el seu tretzè col·loqui a la Universitat de Girona, i un dels tres temes proposats com a nuclears del congrés va ser la cultura literària de l'edat moderna, fet que provocà que s'hi apleguessin diversos especialistes d'aquest camp d'estudis. Fruit de les diverses converses i els debats col·laterals mantinguts entre alguns de nosaltres, va sorgir la idea de convocar una miscel·lània d'estudis dedicada a un poeta barroc català, l'obra del qual consideràvem que havia estat poc divulgada, si no clarament menystinguda, en lamentable contrast amb els seus mereixements intrínsecs.

Es tractava de Francesc Fontanella i Garraver (Barcelona, 1622-Perpinyà 1682/1683), el darrer dels vuit fills de Joan Pere Fontanella, burgès i jurisconsult autor d'obres jurídiques notables, un personatge molt influent a Barcelona durant el període que va de la dècada dels anys vint a la dels quaranta del segle XVII. El primer fill d'aquest, Josep, fou representant de la Generalitat, l'any 1643, al congrés de Münster, on es tractava el tema del conflicte de la guerra dita dels Segadors i les relacions entre la corona castellana i la francesa. Finalment, Josep serà president del Consell Sobirà del Rosselló. Francesc, ja doctorat en dret civil i canònic i havent pres part en la batalla de Montjuïc l'any 1641, va acompanyar el seu germà en aquell viatge diplomàtic, alhora que participava com a militar en diversos dels fets d'armes més assenyalats de la guerra amb la corona hispànica.

El resultat advers del conflicte davant de les tropes de Felip IV –i altres vicissituds polítiques– comportà que la família Fontanella, implicada en el partit secessionista i en la defensa de la ciutat, abandonés Barcelona i s'instal·lés a Perpinyà, territori

que, juntament amb la resta del Rosselló, serà annexonat a França a través del tractat dels Pirineus de l'any 1659, el qual tancava el conflicte iniciat divuit anys abans.

Al 1658, Fontanella, que havia estat casat dues vegades, en morir la seva segona esposa, va ingressar en l'orde dominicà al convent de Sant Domènec de Perpinyà, on fou ordenat sacerdot dos anys després. Es va doctorar en Teologia i fou lector a la Universitat de Perpinyà cap al 1662, i prior del seu orde l'any 1675. A partir d'aquest moment les notícies que ens n'han pervingut són escasses, fins al punt que ignorem de manera feaent l'any de la seva mort, tot i que les recerques d'Albert Rossich permeten situar el decés del nostre autor entre 1682 i 1683.

De Francesc Fontanella coneixem una extensa obra poètica (351 composicions entre èglogues, sonets, romanços, etc., segons les dades de Maria-Mercè Miró) i dues obres teatrals, la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia* i el poema dramàtic *Lo desengany*. Tant el teatre com la poesia han estat editades modernament per l'esmentada Miró en els anys 1988 (Institut del Teatre) i 1995 (Curial), respectivament. Maria-Mercè Miró, en els seus estudis sobre l'autor, i Albert Rossich, en l'article que incloem en el volum, palesen la multiplicitat de manuscrits que contenen l'obra del poeta, fet que ens permet fer-nos una idea de la "fortuna" del Fontanella poeta des de final del segle XVII fins a la primera meitat del XIX. A partir d'aquest moment el seu coneixement serà més boirós. Fins a les darreres dècades del segle passat.

No obstant aquestes dades, si hi ha un poeta modern "conegut i valorat" –per a bé i per a mal–, aquest ha estat Francesc Vicent Garcia (Tortosa? 1579-Vallfogona de Riucorb 1623), una popularitat que ha estat més fruit de les mistificacions i invencions que generà la seva biografia i una part de la seva obra –sovint falsament atribuïda–, que no del coneixement real i segur dels seus escrits. Per això mateix, el fet de convocar el volum d'estudis *Francesc Fontanella: una vida, una obra, un temps*, tenia la voluntat de contribuir a posar de relleu l'obra d'aquest poeta –moltes vegades infravalorat enfront d'aquell– i la cultura literària del seu temps, amb l'objectiu de conèixer millor la nostra literatura siscentista. Una manera de cridar l'atenció

sobre un segle que fins fa dues dècades gairebé no havia estat estudiat. O bé havia estat observat a través de la crosta del menysteniment secular i la incomprensió de la literatura de l'època barroca.

Després d'un parell d'anys el volum és la realitat que teniu a les mans: integra catorze estudis deguts a especialistes de camps diferents i procedents d'una desena d'universitats, tot i que una tercera part d'aquests procedeixen de Girona, on el Dr. Albert Rossich ha impulsat un bon equip d'investigadors sobre el període de la literatura catalana de l'edat moderna.

La miscel·lània està dividida en dos blocs. El primer, més breu, són els treballs que estudien el context històric, polític i cultural. Així, Antoni Simon analitza la política de la monarquia hispànica i dels seus representants a l'inici de la dècada dels anys quaranta, moment en el qual aquesta es veu sacsejada, d'una banda, per la lluita amb França per l'hegemonia a Europa, i de l'altra, per les rebel·lions simultànies de Portugal i Catalunya. Henry Ettinghausen, gran coneixedor de la "premsa" i de tota mena de papers efímers de l'època de la guerra dels Segadors, espigola el contingut d'alguns d'aquests papers relacionats amb la batalla de Montjuïc (1641) i el setge de Barcelona (1652), i la propaganda que se'n va fer en plecs solts, sobretot en alguns d'adreçats a la resta de la península, en castellà. Un aspecte, fins ara poc conegut, de la fi del conflicte és analitzat per Òscar Jané, el qual para atenció a l'impacte de l'arribada de l'exili "barceloní" a Perpinyà, una elit social —entre la qual hi havia els Fontanella— que lentament, i davant de l'empenta de la monarquia francesa, acabarà "integrant-se" en els nous esquemes polítics i socials. Finalment, Eulàlia Miralles estudia la supervivència del català en les premses de Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII, al costat de l'embranchida del francès i la pervivència del castellà. Els autors, les obres més significatives, les traduccions, les disposicions per augmentar-hi la presència del francès i la resistència del català, etc. Els treballs de Jané i Miralles, que es complementen, ens forneixen una visió de conjunt sobre la societat i la cultura literària de Perpinyà, i la seva gradual aculturització o hibridació.

La segona part del volum ve constituïda per les aportacions que estudien directament l'obra literària de Fontanella, des de diversos punts de vista: lingüístic, poètic o dramàtic. Francesc Feliu obre aquest segon bloc i analitza la llengua literària de Fontanella a partir d'observar alguns castellanismes que, en el *Vexamen*, l'autor rebutja –mentre que n'utilitza d'altres–; Feliu fa una excel·lent proposta de tipologia per destriar els préstecs lèxics en la llengua literària barroca i ens ajuda a comprendre una mica millor el vidriós camp –per a nosaltres– del “castellanisme” literari a l'època. Per la seva banda, Albert Rossich fa algunes precisions sobre la transmissió manuscrita i impresa de l'obra de l'autor, alhora que apunta aspectes nous que s'haurien d'estudiar sobre la recepció de Fontanella. Maria Àngels Herrero enceta els estudis pròpiament literaris resseguint les petges de Garcilaso en la lírica de Fontanella, a partir de la presència dels elements de la natura, la concepció de l'amor o la utilització dels temes mitològics: una influència que sempre ha estat apuntada, però que fins ara no havia merescut un estudi puntual. Montserrat Bonaventura ens introdueix en un dels aspectes més desconeguts de la poesia de l'autor, l'ús de l'emblemàtica. No debades es tracta d'un dels primers estudis monogràfics sobre aquest tipus de literatura iconolingüística en la poesia catalana. Giuseppe Grilli, ens proposa una (re)lectura del panegíric de Fontanella adreçat a Pau Claris, una de les composicions més mal conegudes del poeta, tot i estar adreçada a un personatge de primera fila com Claris, i reflexiona sobre els motius de la sort escassa del text en la tradició catalana. Joan Alegret, des de la metodologia del comentari de text, qüestiona la interpretació tradicional d'un sonet, fins ara considerat una composició adreçada a Claris; Alegret discuteix aquesta interpretació i en proposa una de nova, més coherent amb el text. Jaume Pòrtulas analitza diversos aspectes de la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfía*, com ara la utilització de l'anagnòrisi, el tema de l'incest, l'ús de la convenció bucòlica o el tema de la nostàlgia de l'Edat d'Or i del Regne de Saturn a través del recurs al mite d'Astrea. Al seu torn, Pep Valsalobre estudia alguns aspectes de la segona obra dramàtica coneguda fins ara de

Fontanella, *Lo Desengany*: la funció del mite en l'obra, els mecanismes burlescos emprats, etc.; i aventura algunes fonts i coincidències amb autors de l'època per reivindicar finalment l'audàcia de la inventiva barroca de l'escriptor. Maria-Mercè Miró, la principal editora de l'obra de Fontanella, hi fa una aportació de primera magnitud en editar una nova peça de teatre breu del poeta, *L'ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia*, un text del qual ja havia parlat en el col·loqui «El teatre català antic: dels orígens fins al segle XVIII» celebrat a Girona l'any 1998, i que ara dóna a conèixer al públic lector. Per tancar aquest segon bloc i el volum, Albert Mestres, dramaturg i director d'escena, hi fa una aportació singular: una proposta de posada en escena, avui dia (2006), de la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia*, alhora que remarca l'interès dramàtic que encara ara presenta l'obra de Fontanella per a un públic contemporani, particularment des del punt de vista del repertori teatral català.

Segurament fins ara, cap altre escriptor en llengua catalana dels segles XVI, XVII i XVIII –llevat, potser, de Joan Ramis– no ha comptat amb un pomell d'estudis semblant i amb un balanç d'aportacions tan notable. Amb aquests estudis nous, d'una banda, la imatge de Fontanella com a fill d'uns temps convulsos, com a poeta barroca, guanya en interès i en solidesa; de l'altra, el segle XVII i la seva complexa conjuntura política, social, cultural i lingüística –en la qual la figura de Fontanella va ser sempre present i activa– esdevenen una mica més lluminosos. Comptat i debatut, es tracta d'un conjunt d'aportacions de primera línia que, una vegada més, invaliden les visions reduccionistes i aviciades de la nostra història cultural i literària.

Dit això, cal deixar constància que els treballs que han estat admesos –així com altres que malauradament n'han quedat fora– han estat sotmesos a la supervisió d'un comitè científic integrat, a més dels coordinadors que signem el volum, pels professors Albert Rossich (UdG) i Vicent Josep Escartí (UV), als quals volem agrair ben sincerament els seus suport, col·laboració i auxili.

Convé recordar, a més, que aquesta publicació, promoguda per la Secció Francesc Eiximenis de l'Institut de Llengua i

Cultura Catalanes (ILCC) de la Universitat de Girona, s'emmarca en un conjunt més ampli d'actuacions que han estat impulsades per aquesta institució de recerca. Així, a més d'altres estudis i edicions d'obres del període modern que apareixeran en els últims mesos del 2006 i el primer semestre del 2007, i amb els antecedents dels congressos «El barroc català» (1987) i «El teatre català antic: dels orígens fins al segle XVIII» (1998), aquest equip de recerca ha organitzat el VI Col·loqui Internacional Problemes i Mètodes de la literatura catalana antiga: «Francesc Fontanella en el seu temps» que se celebrarà els dies 5-6 d'octubre d'enguany a la Facultat de Lletres de la UdG, i que farà possible la reunió d'un grup nombrós d'especialistes de disciplines diverses, els quals, a partir de *Francesc Fontanella: una vida, una obra, un temps*, reflexionaran i debatran sobre la història i la cultura literària catalanes de mitjan segle XVII. Debats que eventualment podran ser recollits en un nou volum que complementaria aquest que ara us oferim.

Finalment, l'edició definitiva ha estat assumida per Edicions Vitel·la, a les quals hem d'agrair que hagin volgut acollir aquest títol en el seu primer pla editorial, donant així suport a la divulgació dels estudis acadèmics, cosa ben poc freqüent en els temps que corren.

Pep Valsalobre
Gabriel Sansano